

FIGYELŐ

A „Régi Magyar Kódexek” első tizenhat kötete tizenkilenc régi magyar kódex. Magyar nyelvű kódexeink sajnos csak a 15. század közepe tájától maradtak fenn, mint viszonylag később keletkezett töredéke a magyar kolostorokban addig és azután fordított, másolt és őrzött vallási tárgyú könyveknek. Ami ránk maradt azonban, nemcsak a nyelvtörténet szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségű, de az egész magyar nyelvű kultúra becses értéke is. A szerzetes másolók e latinból fordított könyvei a maguk korában rendtársaiknak, más kolostorok lakóinak és ritkán világi személyeknek is megbecsült tulajdonának lévén, a történelmi sorsfordulók és pusztítások során óvva, menekítve, általában kalandos utat tettek meg. Legkésőbb a múlt század első felében már értő szakemberek kezébe kerültek, és döntő többségükben elérkeztek valamely őrzésükre hivatott közgyűjteménybe, esetleg más intézménybe. Nyilván e tényről nem függetlenül, igen korán, a 19. század harmincas éveitől kezdve sor került a kódexek kinyomtatására. 1838-tól a Magyar Tudós Társaság Döbrentei Gábor szerkesztésében hat kódexet adott ki, mégpedig igényes tudományossággal, *Régi Magyar Nyelvelmékek* sorozattal.

1874-ben a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi bizottsága *Nyelvelméktár* címen új sorozatot indított – szerkesztők Budenz József, Szarvas Gábor, Szilády Áron –, célja valamennyi kódex kiadása, és ez egyetlen kódex kivételével sikerült is. A közzététel a kötetek nagy többségében Volf György munkája volt. A *Nyelvelméktár* igen fontos tudományos feladatot töltött be, hiszen az átiratok kinyomtatott, esetenként alapos bevezetővel ellátott kódexek akadály nélkül eljuthattak a szakemberekhez. E kétségtelen nagy jelentősége mellett azonban a sorozatnak hibái is voltak; az átiratok pontatlansága épp a nyelvtudományi kutatásoknál bizonyult nagyon zavaró tényezőnek, mindamellett erősen hiányzott a szövegek hasonmás közlése.

1916-ban mint a Magyar Tudományos Akadémia *Új Nyelvelméktár* című sorozatának első kötete jelent meg a Bécsi-kódex – Mészöly Gedeon munkája –, mely a kódex paleográfiai hűségű másolatát és a latin eredetit tette közzé. Sajnos azonban e mintaszerűen szerkesztett kötetet további sohasem követte.

Továbbra is a régi hiányt volt hivatva pótolni tehát az 1940-es években induló új sorozat, a *Codices Hungarici*. Első, a *Jókay-kódex* hasonmás kötete 1942-ben meg is jelent, igényes bevezetővel és jegyzetekkel, átirat nélkül. 1944-ig egymást követő három kötetet adtak közre. Azután tizenhat évig a kódexek kiadása teljesen szünetelt, majd 1960-ban az eddigieknél sokkal igényesebb formában újraindult, amennyiben a kötetek átiratot és latin megfelelőket is tartalmaznak. A nagyon színvonalas kötetek azonban a továbbiakban is csak hosszú időközönként követik egymást, olyannyira, hogy csak 1988-ban látott napvilágot, mindmáig utolsóként, a IX. kötet.

Belátható időn belül elkészülő hasonmás szöveget, pontos átiratot, korszerű bevezetőt, valamint jegyzetanyagot publikáló teljes sorozat tehát továbbra is váratott magára, és e hiányt fokozta, hogy a lassan százéves *Nyelvelméktár* fizikailag pusztuló, ritka kötetei is egyre hozzáférhetetlenebbé váltak. Végre 1985-ben jelent meg a valamennyi követelménynek megfelelő új sorozat, a *Régi Magyar Kódexek* első kötete, és 1995-ben már tizenkilenc kódex látott napvilágot, tizenhat kötetben. A kötetek egy része az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárászati Tanszékén, más része a MTA Nyelvtudományi Intézet Nyelvjárástörténeti és Dialektológiai Osztályán készült, Benkő Loránd, illetve Benkő Loránd és E. Abaffy Erzsébet irányításával.

Eddig az alábbi kötetek jelentek meg: 1. *Könyvecse a szent apostoloknak méltóságokról*. Kiad. Pusztai István. Bp. 1985. — 2. *Bod-kódex*. Kiad. Pusztai István. Bp. 1987. — 3. *Sándor-kódex*. Kiad. Pusztai István. Bp. 1987. — 4. *Czech-kódex*. Kiad. N. Abaffy Csilla, Csapodi Csaba Bp. 1990. — 5. *Kriza-kódex*. Kiad. N. Abaffy Csilla. Bp. 1988. — 6. *Simor-kódex*. Kiad. Vekerdy Lilla. Bp. 1988. — 7. *Krisztina-legendá*. Kiad. Vekerdy Lilla Bp. 1988. — 8. *Weszprémi-kódex*. Kiad. Pusztai István. Bp. 1988. — 9. *Domonkos-kódex*. Kiad. Komlóssy Gyöngyi. Bp. 1990. — 10. *Szent Margit élete*. Kiad. Dömötör Adrienne, Pólya Katalin, Farkas Vilmos, P. Balázs János. Bp. 1990. — 11. *Virginia-kódex*. Kiad. Kovács Zsuzsa. Bp. 1990. — 12. *Vitkovics-kódex*. Kiad. Papp Zsuzsanna, Pusztai István. Bp. 1991. — 13. *Miskolci Töredék*. Kiad. Kovács Zsuzsa. Bp. 1991. — 14. *Lázár Zelma-kódex*. Kiad. N. Abaffy Csilla. Bp. 1992. — 15. *Székyudvarhelyi-kódex*. Kiad. N. Abaffy Csilla. Bp. 1993. — 16. *Nádor-kódex*. Kiad. Pusztai István, Madas Edit. Bp. 1994. — 17. *Horvát-kódex*. Kiad. Haader Lea, Papp Zsuzsanna. Bp. 1994. — 18. *Thewrewk-kódex*. Kiad. Balázs Judit, Uhl Gabriella. Bp. 1995. — 19. *Döbrentei-kódex*. Kiad. N. Abaffy Csilla, T. Szabó Csilla. Bp. 1995.

E rekordidő alatt megjelent kötetek megfelelnek mindenekelőtt életrehívójuk, a nyelvészek igényeinek, de ezen túlmenően számos más szakterület elvárásainak is. A nyelvészek tudományos érdeke talán leginkább a kódexek hasonmásának kiadását szorgosította, ezek léte, technikailag is sikerült volna, kétségtelenül első számú érdeme az új sorozatnak.

A másik, a *Nyelveléktár* hoz viszonyítva igen nagy előrelépést az átírások minősége jelenti. A korszerű szempontok alapján készült, filológiai pontosságú átírások a hasonmással szembeni lapon helyezkednek el, ily módon az olvasó egyszerre látja mindkettőt, az egybevetés mintegy magától adódik, és segíti a szöveg tanulmányozását. E nagyon szerencsés szerkesztői elvtől és gyakorlattól egyetlenként a *Kriza-kódex* kiadása tér el.

Feltétlenül a sorozat előnyei között kell megemlíteni az egyes kódexek egyazon elveken alapuló egységes bevezetéseit, melyek kisebb formai eltérések mellett tartalmilag azonos, elemző magyarázatot adnak mindegyik kódexhez. Általában minden fontos információra kiterjedő, de tömör és kitűnően áttekinthető útbaigazítások ezek, amelyek a kódex néhány mondatos mintegy bemutatása, majd leírása után tájékoztatnak történetéről, tartalmáról, a párhuzamos magyar és latin helyekről, a hangjelölésről, végül mindezek után következik a bevezető készítéséhez felhasznált irodalom jegyzéke.

A bevezetések leíró része foglalkozik a kódexek kötésével. Szerencsénkre néhány kódex, mint pl. a *Horvát*-, a *Virginia*-, a *Nádor*-, a *Székyudvarhelyi*-, a *Lázár Zelma-kódex*, ha nem is épen, de megőrizték eredeti kötésüket. A *Székyudvarhelyi-kódex* első kötéstabájának képét a facsimile első oldala előtt találjuk a kötetben. Volf a *Nyelveléktár* XII. kötetében még igen szemléletesen leírja a *Döbrentei-kódex* kötését, kopott bőrbevonatát, díszeit, a rézkapcsok nyomait és a lapozó fülek maradványait — bizton állítva, hogy mindez még eredeti. Sajnos éppen az 1882-es országos könyvkiállításra összegyűjtött régi magyar kódexek elrongyolódott kötéseit jó szándékból, de helyrehozhatatlan kárt okozva, eldobták és újra cserélték, sőt átkötéskor a kötetet körbe is vágták.

A bevezetők e fenti részénél kapunk tájékoztatást a kódexek anyagáról: a papír vízjelének rajzolatáról, az oldalak, a sorok számáról, az írás elhelyezéséről a papíron, a tinta és az írás színéről, és minden más, az adott kódexre jellemző, külső jegyről. A kódexek e plasztikus megjelenítésének köszönhetően az olvasó maga előtt láthatja azt a könyvet, melyet eredeti valójában sohasem foghat kézbe. A többi között különösen élőnek érezzük a *Vitkovics*-, a *Lázár Zelma*-, a *Horvát*- és a *Döbrentei-kódex* külső leírását. A legszakszerűbb kötés leírásokért a bevezetések szerzői Rozsondai Marianne-nak mondanak köszönetet.

A bevezetéseknek az a része, amely minden bizonnyal legfontosabb a kódex nyelvész használója számára, az írás és hangjelölés ismertetése. Hány kéz írta a kódexet, a kéz, vagy kezek helyesírása, a maitól eltérő hangjelölés, a nagy- és kisbetűk jelölése, színes tinta használata, a tagolójelek alkalmazása, a rövidítések, végül a funkciótlanok tűnő olyan tollnyomok a szövegben, amelyekről nehéz eldönteni, hogy íráshiba, egykorú vagy későbbi szennyeződés, esetleg éppen ekezet, írásjel-e. Valamennyi bevezető felhívja a figyelmet a közölt kézírás átírásának speciális kérdéseire, a követett gyakorlatra, az alkalmazott jelekre.

Melyik latin mű, művek fordításából lett a kódex, ki volt a fordító, ki a másoló, melyik volt az alkotás műhelye és közege, hogyan alakult az elkészült munka utóélete, évszázadok alatt milyen kalandos úton,

milyen állomások után jutott el jelenlegi őrzési helyére? Az e kérdésekre adható válasz a nyelvészeken kívül az irodalomtörténészeket és a történészeket is érdekli. Sok esetben azt sem volt könnyű eldönteni, hogy melyik szerzet — legtöbbször ferences vagy domonkos rend — tagja volt a másoló, hiszen a scriptor olykor teljesen személytelen; sem személyére, sem körülményeire, művének közvetlen rendeltetésére, munkássága időpontjára vonatkozóan nem árul el semmit. Szerencsére nem minden kódex másolója tartóztatta meg magát a személyes híradástól, és az előforduló néhány ilyen szó vagy mondat általában többet mond nekünk feltehető céljánál, a szűkszavú tájékoztatásnál. Ha magáról a scriptorról nem is tudunk meg többet a nevénel, négy százötven év után olvasva, több az adott információnál a *Kriza-kódex* utolsó hat sora: „Ezer q̄t zaaz harmyncz kettq̄ben az k̄nwechket vegeztem zent priska napyan frater pal Garay predicator zq̄rzetbely”. A *Döbrentei-kódex* scriptora is ugyanennyit közöl a kódex 230. lapján: „Bertalan pap beregvarmeg'ei Halabori falvból nemzett: ez zoltart írta: ziletos vtan ezer q̄t zaz n̄olc ez-tendq̄ben” A krakkói magyar tanulók névjegyzékében 1495-ben szerepel egy ilyen nevű tanuló, akinek családjára vonatkozóan a szakirodalom más adatokat is feltárt. (N. Abaffy Csilla, T. Szabó Csilla. Bevezetés 10.) A *Székeljudvarhelyi-kódex* fordítója, illetve egy részének másolója a ritka fordítók közé tartozik, akit ismerhetünk, és az egyetlen fordító, aki megnevezi magát. Nyujtódy András ferences szerzetes az előbb idézetteknel jóval beszédesebben szól ki a személytelenségéből: apáca-húgának ajánlva művét:

„Imé azerth en zeretq̄ hvgom Nv̄ythody Ivdith, az te neveden valo zenth Azzonnak kq̄nve, mel'et en az te zegen̄ bařad, Nv̄ythody frař Andras, megh ỹrtam az d̄yakq̄ b̄tq̄rql, ez mařar n̄elvre, az te hozzad valo at̄yaf̄ysagos zeretetnek m̄yatta megh q̄ozettetv̄eēn, es hq̄g ne lenn̄el, az te Celladban Az te zentednek kq̄nven̄elkv̄l, de vellan̄ad ezt, az te lelkednek v̄ygzatalasara, Ne n̄ezed ked̄eg zeretq̄ hvgom ez ỹrsnak az q̄ parazt voltat, hanem az q̄ ỹgaz értelm̄t K̄yben ham̄yssat nem lelhez” (102–103. lap)

A *Czech-kódex* scriptora nem csak nevének kezdőbetűit és elkészültének évét árulja el a kódex 180. oldalán, de azt is, hogy Kinizsi Pál özvegyének, Magyar Benignának készült az imakönyv:

„Ez kq̄nyweth ỹrtha. F.M. Nadsaagos Benynga azzonnak. N̄yhař kenes̄y paal thaarsanak. q̄ nadsaaga klastromaban waasomban. M̄ykorth ỹrnaanak kristus z̄yleteeesenek vta-anna. ezq̄ qth zaaz. th̄zq̄n haarom ez-tendq̄ben.”

A kódexek nagy részének sorsát egymáshoz hasonlóan kalandossá teszi a történelem. A törökök benyomulása után a szerzetesek menekültek, és természetesen magukkal menekítik kincseiket, a kódexeket is. A margitszigeti domonkos apácák, számos kódex készítői és tulajdonosai előbb az ország keleti részében, majd itt is bizonytalan lévén helyzetük, észak-nyugaton keresnek és találnak menedéket; vándorlásuk hosszabb állomásai a nagyszombati, illetve a pozsonyi klarissza kolostorok. Közben az elmenekült apácák kihalnak, a kódexek azonban maradnak a befogadóknál, általában a rend II. József kori felosztásáig. Ezután az addig együtt őrzött kódexek útjai szétválnak, azok különböző intézményekhez, és magángyűjtökhöz kerülnek. Mindez természetesen a kódexek csak egy részének sorsa volt: más kódexek 16–17. századi történetéről sem közvetlen, sem közvetett adattal nem rendelkezünk.

Ami azonban úgyszólván közös a történetekben, hogy a kódexek legtöbbször a 19. század első felében hivatott szakember kezébe, majd a tudományos nyilvánosság elé kerül. A viszonylag későn, 1843-ban felfedezett *Thewrewk-kódex* megtalálásának körülményeiről a következőképpen számol be Thewrewk József a *Hírnök* 1843. február 9-i számában:

„1843. jan. 24: Régóta működött szerencsés sejtésem Nyitra megyében Érsekujvárott a ferencziek zárdája könyvtárában a magam, sőt a haza örömére beteljesült. Ott 2000 db. könyv és 27 jól elrendezett s bekötött kézirat között három igen becses ritkaságot földözék fel.” (Idézi: Balázs Judit – Uhl Gabriella Bevezetés. 14. p.)

Mivel a kódexeket egyházi személyek fordították, másolták legtöbbször szerzetesársaik, ritkábban magánszemélyek részére, de mindenképpen azért, hogy a vallás gyakorlását segítsék elő, e cél határozta meg a kódexek tartalmát. Egy-egy kódexen belül legtöbbször többféle egyházi műfaj képviselteti magát. Elmélkedések, prédikációk, biblia-részletek, példák, imádságok, a szerzetesi életre vonatkozó tanítások,

legendák szerepelnek, rendszerint vegyesen, de vannak olyanok is, mint — néhány példát említve — az imádságos könyv *Czech-kódex*, *Thewrewk-kódex*, az egyetlen legendát tartalmazó *Szent Margit élete*, vagy a *Krisztina-legenda*. Műfajtól függetlenül egy-egy szövegrész több kódexben is feltűnik, és egy darabon vagy végig párhuzamosan fut. Ezekről a párhuzamokról, valamint — ahol ez ma már tudható — a fordítások alapját képező latin eredeti szövegekről a sorozat egyes kötetének bevezetési pontos eligazítást adnak.

„Kódexeinkben feltűnően kevés az olyan szöveg, ami kimondottan unalmas a mai ember számára.” állapítja meg Szerb Antal a *Magyar Irodalomtörténet* (Bp. 1986) 71. lapján. A bevezetések felhívják a figyelmet a nyelvészet tudományos szempontjain túli tárgyi érdekességekre is. A *Domonkos-kódex* bevezetésének 13. lapján talált utalás alapján fellapozva a kódex-másolat és átirat 253. lapját a következő szövegre bukkanhatunk: az ördög elvitte a novicius bűnlajstromát, és nem akarja visszaadni, hanem elfut, azonban „Es ez nouiciusnak vgy lattateek hog az erdevg meg evte labat az zentelt viz edenhez ky ot vala. es az erdeg le esuen. ketelen el eyte az leuelet”. A továbbiakban is hasonló bájjal folytatódik a történet.

A *Lázár Zelma-kódex* is bővelkedik a mai olvasó számára érdekes példázatokban, melyekre a nagyon tartalmas bevezetés hívja fel a figyelmet (N. Abaffy Csilla Bevezetés 14–16.). Az apáca olvasóknak szóló példák, intelmek, egy-egy rendkívül szép imaszöveg a bevezetés nyomán igen könnyen megtalálhatók a kódexben. Talán egyetlen olyan kódex sincsen, amely egészben, vagy részeiben ne érintené meg mai olvasóját is, de ott érezzük legközelebb magunkhoz e majdnem félezer éves írásokat, ahol a másoló mintegy kiszól a szövegből és közvetlenül tájékoztat. Nyujtói András, a *Székelvudvarhelyi-kódex* egy részének már említett fordítója illetve másolója így tesz. Az apáca hugának szánt szöveg nem csak fordításra, olykor magyarázatra is szorul: „ýt ýol megh lasd mynt kelen ertened merth ýol megh kel ezt erten[] es me[]kel tanolný, hog n[]jerted v yzh[].” Vagy a bujáságról szóló részleteket egyszerűen kihagyja az apáca hugának szánt olvasmányból: „...megh nem ýrom az tv zemel'teknek týztasagos Týzteleességéérth,”. A *Sándor-kódex* fordítója vagy másolója hasonlóképpen magyarázza, hogy elhagyja a házasságról írottakat. A *Margit-legenda* másolója pedig arról tájékoztatja rendtársait, hogy története a kolostornak mely — általuk minden bizonnyal jól ismert — helyén zajlott. A *Thewrewk-kódex* másolója arra kéri olvasóját, hogy imádkozzék érte.

A kódexekből kiszóló személyes hang főként azért hat olyan közvetlenül a mai olvasóra, mert a tőlünk elválasztó időbeli távolságot hidalja át; egyes szövegrészek költői szépsége viszont mintha független lenne az eltelt időtől és kortalan élvezetet okoz. A *Döbrentei-kódex* zsoltárainak, az imádságos kódexek számos imájának költőisége és nyelvi szépsége feltehetően ugyanúgy gyönyörködtet minket, mint első olvasóit. A *Margit*-, a *Krisztina-legenda*, vagy a *Domonkos-kódex* olykor fordulatos „története”, ez utóbbi mesés elemei pedig mindezekén kívül még szórakoztatnak is, mint ahogy minden bizonnyal így hatottak koruk olvasóközönségére is.

Sokrétű forrás a kódexirodalom, a néprajz is merít belőle. Csak néhány kiragadott példát említve: Erdélyi Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtét lépék* című könyve (Bp. 1976.) előszavában utal az európai, latin nyelvű egyházi irodalom kódexekbe foglalt „kötött-kötetlen” fordításainak kapcsolatára a népi imák egyes elemeivel, fordulataival. A művében közölt egyes imák után tételesen említi a megfelelő kódex-szöveggel való párhuzamot. Így tartalmi párhuzamok találhatók a *Wesprémi-kódex* 29, 30, 37, 87. oldalán olvasható szöveggel, de említi a *Kriza-kódex* 11. oldalán szereplő első imádságot és a *Thewrewk-kódex* 237. oldalán írottakat is, mint amelyek kapcsolatosak az általa közölt imák bizonyos tartalmi motívumaival. (322–323, 362–364, 404–406, 436–437, 526–527, 647–649.)

Lammel Annamária – Nagy Ilona *Parasztbiblia* utószava megállapítja: „A korabeli kódexekben fel-lelhetjük azokat a szenvedéstörténeteket, passiókat is, amelyek a nép képzoletet máig hatóan megragadták.” Példaként a *Nádor-kódex* re utal. (Bp., 1985. 535–536.) Kriza Ildikó *A legendaballada* című könyvében is számos helyen hivatkozik a kódexekre mint forrásra, mégpedig igen konkrétan kimutatva a legendaballadák egyes csoportjainál a hasonlatosságot bizonyos kódexek, elsősorban az *Érsekujvári*-, de más kódexek megfelelő helyeivel is. (Bp. 1982.)

Az új sorozat eddig megjelent kötetének magas színvonala vitathatatlan. Egyetlen olyan elvárás van, amelyet nem érezhetünk maradéktalanul teljesítettnek; elvéve akad egy-egy kötet ugyanis, amely nem fe-

lel meg a sorozatra kötelező egységesség gyakorlatának. Nyilván a kiadói szempont diadalmaskodhatott a szerkesztők szándékán az – egyébként kívül-belül nagyon szép – kis *Kriza-* kötet megjelenetésénél. A sorozat egyetlen színes kötete méretre jóval kisebb a többinél, kötése, borítója is más, és, ami sokkal sajnálatosabb a külső különbözőségnél, a hasonmást és az átiratot szétválasztva a kettő közé iktatták a bevezetést. Ilyen módon a *Kriza-kódex* – a sorozat kötetei között szerencsére egyetlenként – nem nyújtja azt az előnyt, amit a facsimile és az átirat egyidejű használata jelent, és ami a többi kötet egyik legfőbb erénye. E hátrányért természetesen esztétikai előnyök nem kárpótolhatnak.

Nem csak az egységesség, a korhűség ellen is vét a *Döbrentei-kódex* új kiadásának kötése. A könyv kötésén, valamint a borítón látható bélyegző igen zavaró, mert nem felel meg a kódex korának. Az sem örvendetes, hogy a kötés és a borító, a hamis díszektől eltekintve is ugyancsak elűt a sorozat ízléses, harmonikus külsejétől.

Harmadik kivételként a *Margit-legenda* kötetére került a többtől eltérő borító, de maga a kötet is jóval nagyobb a szokottnál, mivel követi a kódex eredeti méretét. A külső különbözőségek mellett megfigyelhető egy „belső” is, amennyiben az egyébként terjedelmes és alapos bevezetés nem teljesen azonos struktúrájú a többivel.

Szerencsésebb lett volna, ha a fenti, Ráskai másolta kéziratához hasonlóan, a *Horvát-kódex* kiadásánál is a könyv méretének növelésével szegték volna meg az egységesség elvét. Sajnos azonban, míg a könyv mérete igazodik a többihez, ez a kézirat mérhető közlésének rovására történik. A Ráskai-kéziratot olyannyira lekcinyítették, hogy olvasása komoly paleográfiai problémákkal jár.

Tíz év alatt tizenkilenc kódex, tizenhat kötet – ennyi szakkönyv – megjelenítése az alkotógárda hihetetlen szorgalma, szakmai elkötelezettsége mellett is szinte csodával határos teljesítmény. Az alkotókat sürgette mindenekelőtt a nyelvész szakma igénye, sürgette más tudományágak szükséglete, sőt a „régii” iránt fogékony laikus közönség is, amely gyönyörködni kíván az olykor szórakoztató, olykor irodalmi élményt nyújtó szövegekben. Hála az új sorozat hozzáférhetőségének, végre eljuthatnak e kódexek nemcsak a nagy könyvtárakba, a legérdekeltebb szakemberekhez és a felsőoktatási intézmények szakkönyvtáraiba, de talán a középiskolák tanári könyvtáraiba és a szép könyv iránt fogékony nagyközönséghez is. Nagyon örvendetes lenne, ha további, még ki nem adott kötetek is az eddigiek magas színvonalán, a most már megszokott gyors iramban követnék egymást.

BENKE ZSÓFIA

Befejeződött a 16. században német területen készült nyomtatványok első bibliográfiai áttekintésének megjelenítése. A *Magyar Könyvszemle* már hírt adott ennek a nagy jelentőségű vállalkozásnak megindulásáról (1984. 261–264.). Most arról lehet beszámolni, hogy a *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts* (ajánlott rövidítése: VD 16) 1995-ben az ábécé végére ért. Így most már mód van összefoglaló értékelésre. Érdemes ezt a legfontosabb és legérdekesebb számszerűségekkal kezdeni. A 22 kötetben összesen több mint 15 ezer lapon, tehát több mint 150 ezer cédulára gépelték ezt a monumentális művet. A tételek beszámozása minden betűvel újra kezdődik, így könnyű a statisztikát ennek alapján elkészíteni. A legterjedelmesebb az „S” (10 456), majd a „B” (10 013) betű. Ezeket követi az „L” (7770) és az „M” (7480). E két utóbbi mérete meglepő, de kézenfekvő a magyarázat: a rendkívül terjedelmes „Luther-” és „Melanchthon-” címszó. A legkisebb betűk természetesen a latinból, ill. a görögből átvett, de más nyelvekben különben általában csak igen korlátozott keretek között használtak: „Y” (12) „X” (85) és Q (118).

Összesen 98 601 számozott tételt foglal magában a 22 kötet. Miután e régi nyomtatványok címében a főművön kívül említett további munkákról készült másodleírások is önálló számot kaptak, ezért ezeket ki kell vonni a fenti számból, hogy tudni lehessen: vajon hány kiadványt is ölel fel a VD 16. A szűrőpróbák alapján végzett becslés szerint az ilyen ismétlődő leírások aránya meghaladja a 22 százalékot. Ezek szerint nagyjából 76 000 különböző nyomtatvány adatai találhatóak ebben a méreteiben is rendkívül impozáns munkában. Az ismertetett nyomtatványok száma ezzel elmarad a korábbi közlésekben kilátásba helyezett kb. 90 000-tól.

Akad azonban még egy további körülmény is, amely a fenti számot – ha nem is jelentős mértékben, de azért – tovább csökkenti. A többkötetes műveket ugyanis a VD 16 eleinte az általánosan elfogadott katalogizálási elveknek megfelelően egyetlen bibliográfiai egységnek tekintette akkor is, ha az egyes kötetek különböző évszámot viselnek. (Így pl. Aurelius Augustinus műveinek tíz kötetből álló kiadása 1540–1543 között = A 4149.) A későbbiekben azonban ezt a gyakorlatot megváltoztatva minden kötet külön leírást és külön sorszámot kapott, még ha ugyanabban az esztendőben készült is (pl. Ulrich Zwingli összegyűjtött munkái 1544-ből = Z 758, 759, 760.). Sajnos nem nevezhető szerencsésnek, ha egy kiadványon belül a feltárás szempontjai menet közben változnak.

Még eddig soha egyetlen kiadványban sem foglalták össze ennyi 16. századi nyomtatványnak ilyen pontos leírását. A VD 16 mennyiségileg is kimagaslik e téren a hasonló kiadványok közül. Korábban ugyanis mintegy 30 000 tételével H. M. Adams vezetett az angliai Cambridge könyvtárainak összesített katalógusával, amit a British Library (korábban British Museum) gyűjteményében őrzött, 1601 előtti nyomtatott könyveknek ún. STC (Short Title Catalogue) formában országonként kiadott kötetei követtek: a német (kb. 25 000), az olasz (kb. 20 000) és a francia (kb. 17 000). Ezek sarkában van máris, tehát nemzetközileg igen előkelő helyen, az OSzK 16. századi állományáról 1980-ban megjelent katalógus: közel 13 000 mű legfontosabb adataival. A most felsorolt kiadványok különböző igényességgel tárják fel az általuk számbavett 16. századi nyomtatványokat. Közülük kiemelkedik Adamsnak a nyomtatványok füzetének jelzését és azok terjedelmét pontosan közlő kollációját, amely igen megbízható és más gyűjteményekben levő példányok azonosításához rendkívül hasznos. Egyedül ez a kolláció az, amelyet hiányolni lehet a VD 16 leírásaiból, mert különben minden más vonatkozásban messze kimagaslik az említett, és jelentősebb számú 16. századi nyomtatványt ismertető kiadványok közül. Áll ez különösen a címlap, ill. szükség esetén a kolofon szövegének betűhű és a sorvégeket is jelölő, az ősnymtatványok esetében jól bevált leírására. Kár, hogy ha két, vagy több kiadás, vagy változat közötti különbség itt és a többi, jól használható jelölésben (pl. nyomdászjelvény, címlapmetszet stb.) nem volt tükröztethető, úgy a tételek közötti eltérésre a kötetek használójának figyelmét csak a sajnos egyáltalában nem tájékoztató jellegű „nem azonos” megjegyzés hívja fel. Különösen sajnálatos ez, hiszen a müncheni szerkesztőség által gépelt gondos leírások, amelyekről maga a kiadvány készült, hátlapjukon hordják a pontos feldolgozás eredményeképpen az azonos leírású tételek közötti különbség(ek) szabatos ismertetését.

Az utolsó, 22. kötet újra felsorolja immár az egész kiadvány alapján a lelőhelyeket. Most 202 ilyen olvasható itt az első kötetben található 152-vel szemben. Közöttük immár magyar könyvtár is akad: az OSzK. A korábbi 342-vel szemben most már 478 a forrásként idézett szakkönyvek száma, közöttük – a korábbi öttel szemben – hét származik magyar szerzőtől. Sajnos közöttük nem szerepel az OSzK már említett, fontos katalógusa. Ennek magyarázata az, hogy ez nem ad olyan pontos címlapleírást, vagy címlapreprodukciót, amely alapján a VD 16 szerkesztősége a maga igényes leírását elkészíthette volna.

Igen sok a magyar vonatkozású nyomtatvány a VD 16 kötetben. Az RMNy-hez ugyan nem hoz egyetlen új tételt sem, de az RMK III-hoz annál többet. Elég ehhez elővenni az eredeti Szabó és Hellebrant-féle műhöz az utóbbi években (1990–1993) készült négy kötetnyi pótlást: megtalálható itt az a sok-sok új tétel, amelynél szakirodalmi hivatkozásként a VD 16 olvasható. A tartalmi magyar vonatkozású kiadványok száma még ezeknél is nagyobb. Különösen érdekes az a sok haditudósítás, amely a 16. század utolsó éveiből a 15 éves háború magyarországi eseményeiről adott hírt.

A 22. kötet megjelenésével azonban még távolról sem zárult le a VD 16 elnevezésű vállalkozás. Az eredeti elképzeléstől eltérően nem kézi előállításban, hanem immár számítógép segítségével készül a közreműködők mutatója, akiknek neve a publikált leírásokban már olvasható. Ez az igen fontos áttekinthető alkotója majd a VD 16 második sorozatát. A főszerkesztő, Dr. Irmgard Bezzel segítőkész jóindulatából mód nyíltott ennek a mutatónak belső, még nyers vázlatába már korábban betekintést nyerni. Ennek eredményeképpen több részletmű (pl. a szerzőhöz intézett üdvözlővers), amelyet hazai személy írt, szerepel a már említett RMK III-pótlásokban. Időközben befejeződött az eredeti RMK III és annak pótlásaihoz készült névmutató munkája is. Így minden remény megvan arra, hogy ennek és a VD második sorozatának összevetése során még további kiegészítések fognak felbukkanni az RMK III-hoz.

A VD 16 ugyan a retrospektív német nemzeti bibliográfia szerves részét alkotja, azonban szinte valamennyi európai ország hasonló vállalkozása számára rendkívül fontos forrásul szolgál, amit a fenti, az RMK III-mal kapcsolatos példa is igazol. De a könyvtárak 16. századi kötetének katalogizálásához immár az egész világon nagyon jelentős támaszt nyújt ez az alapvető mű. Elég csak arra gondolni, hogy segítségével ezer és ezer név nélkül közreadott munka címe alól roppant hasznos utalók révén lehet eljutni a megállapított szerzőig. Ugyancsak sok ezernyi esetben hiányzó (vagy hiányos) impresszumadatok egészíthetők ki a VD 16 segítségével. Hogy ez és sok más ehhez hasonló fontos támasz milyen jelentős pl. a hazai könyvtárak szempontjából, ahhoz elég azt tudni, hogy ezek állományának mintegy hatvan százaléka – az OSzK már többször emlegetett, nyomtatott katalógusa alapján – német nyelvterületen készült. Ez a magas arány a történelmi, kulturális kapcsolatok, valamint hazánk földrajzi helyzete alapján nem is csodálható.

A VD 16 harmadik sorozata a nyomdahelyek, ill. nyomdászok szerinti, időrendben alapuló mutató lesz. De a fáradhatatlan szerkesztőség a már említett munkákkal párhuzamosan gyűjti az új, kiegészítő adatokat. Wolfenbüttelben regisztrálják a VD 16-ban leírt kiadványok valamennyi további példányának lelőhelyét, míg Münchenben a még eddig nem regisztrált nyomtatványok leírását. Remény van arra, hogy – belátható időn belül – ezeket a gyűjtéseket is közzéteszik. További fejlesztésük után – miután ezek számítógépbe kerülnek – újabb és újabb kumulálásukkal is lehet majd számolni.

A VD 16 korábbi, e folyóiratban (1984. 261.) megjelent és már említett ismertetése során e sorok írója megkockáztatta azt a becslést, amely szerint a 16. században az összefüggő német nyelvterületen készült nyomtatványok száma megközelítheti a 200 000-et. A fentiekben szó volt arról, hogy a VD 16-ban kb. 75–76 000 leírás található. A fenti két szám bizony egymástól meglehetősen messze van. Ennek részbeni magyarázatául szolgálhat az, hogy a VD 16 gyűjtési köréből eleve kizárt néhány olyan dokumentumféleséget, amely különben a nyomtatványoknak szélesan értelmezett fogalmába beletartozik: egylevelesek, kottás zeneművek, nyomdai szedés felhasználásával készült térképek. Ezek száma nem jelentéktelen. Különösen az egylevelesekből lehet sok tízezer. Számukat pontosabban megbecsülni is lehetetlen, miután közülük eddig csak a legvonzóbb külleműekkel, a metszetekkel illusztráltakkal foglalkoztak. A közönséges, csupán betűkből állók jelentős többsége hivatali ügyintézés során keletkezett szövegek többszörözése. Bibliográfiai feltárásukra általában még kísérlet sem történt eddig. Az ebbe a kategóriába tartozó nyomtatványok többségét a levéltárak aktakötegei rejtik továbbra is felfedezetlenül magukban.

Természetesen ez önmagában még nem tölti ki a fennmaradó űrt. Ha az ember az említett „megközelítheti a 200 000-et” megjelölést pontosítani akarja, úgy abba 10–25% levonás minden további nélkül belefér. A még mindig fennmaradó néhány tízezernyi hiány jelentős része a könyvtárak 16. századi állományának világszerte történő feltárása során feltehetően kitöltődik. Az Österreichische Nationalbibliothekban őrzött, több mint 42 000 ilyen könyvnek is – akárcsak az OSzK-ban – úgy 60%-át a VD 16 gyűjtési területén állították elő. A hozzávetőleg 26 000 nyomtatványból kb. 23 500, vagyis mintegy 90% azonosítható a VD 16-nel. (Ezen belül kb. tíz százalék esetében a Bécsben található kötetek kiegészítik, ill. kiegészítik a VD 16 címfelvetelét: példány megjelölése nélkül közölt kiadvány, a címlap-, ill. a kolofon szövegét nem betűhűen és sorvégződéssel írták le stb.). Természetesen nincs arról szó, hogy a VD 16-ben még nem regisztrált valamennyi, alighanem több millió példánynak mind a tíz százaléka bibliográfiailag ismeretlen lenne, vagyis kiegészítést jelentene. Az ilyen kiadványok aránya ugyanis – magától értetődően – a telítődés felé közelítve egyre jobban fog csökkenni. Münchenben, amint erről már szó esett, máris megkezdték e nyomtatványok pótlólagos leírását. Úgy tűnik, hogy a retrospektív német nemzeti bibliográfia területi kategóriájába tartozó 16. századi nyomtatványok feltárása immár síneken van. Nyilvánvaló, hogy néhány évtized további anyaggyűjtését követően majd szükséges lesz újra összefoglalni az egészet a kiegészítésekkel együtt.

A német szakemberek azonban nem ülnek a babérjaikon. Már hosszú idő óta foglalkoznak a 17. században a német nyelvterületen készült nyomtatványok bibliográfiájának – a VD 17-nek – módszertani előkészítésével. Ennek során nagy óvatossággal és körültekintően alakítják ki álláspontjukat. Igen csak meg kell fontolni minden pontot és vesszőt, hiszen ennél a feladatnál – az előzetes becslések szerint – kb. kétszer annyi kiadvánnyal kell számolni, mint a 16. században, jöllehet a harmincéves háború so-

rán Németországban köztudottan rendkívül nagy visszaesés következett be az élet minden területén. A végső döntések a VD 17 kérdésében ugyan még nem történtek, de az bizonyos, hogy ennél a modern technikának rendkívül nagy szerepet szánnak. Az adatok mind számítógépbe kerülnek, és az azonosíthatóság céljait szolgáló korábbi, rendkívül munkaigényes leírásokat mikrofilmes vagy digitalizált reprodukciókkal helyettesítik. (Valamennyi címlapnak fényképen történő közreadását a pontos leírás helyett, mint megoldást a *Régi Magyarországi Nyomatványok* elnevezésű vállalkozás – szerény kezdetként – már indulásától, vagyis 1971-től alkalmazza.) A VD 17-ben a másolatok közreadásában nem kívánnak a címlapra szorítkozni, hanem az kiterjedne a díszcímlapra, a bevezető rész és a főrész elejére (vagy ha szükséges végére) is. A változatok között szerepel olyan elképzelés is, amely még ennél is szélesebb körben hasznosítaná ezt a modern reprodukciós technika által nyújtott lehetőséget (pl. valamennyi önálló rész jellegzetes lapjainál, vagy ezek közül a kisebbeket akár teljes terjedelmükben is).

Minden eddigit összefoglalva megállapítható, hogy a régi németországi nyomtatványok bibliografizálása terén, amely magyar szempontból rendkívül fontos, a közelmúltban igen jelentős előbbrelépés történt. Ráadásul a jövőben még továbbiakkal is lehet számolni.

BORSA GEDEON

Pável Ágoston-émléklés A szombathelyi Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár és a Savaria Múzeum 1996. január 11-én emléklést rendezett a könyvtárban Pável Ágoston halálának 50. évfordulója alkalmából. Pável Ágoston (1886–1946) a jeles tudós és költő 1924-től a szombathelyi városi könyvtár, majd 1928-tól a múzeum néprajzi tárának volt a vezetője; 1933-ban megindította a ma is megjelenő *Vasi Szemle* című folyóiratot, 1941-ben a dél-szláv nyelv és irodalom magántanárává habilitálta a szegedi egyetem. „Két nép fiaként” emlegeti őt mind a magyar, mind a szlovén irodalom- és művelődéstörténet. Az emléklés Pável könyvtárigazgatói és muzeológusi tevékenységével foglalkozott. Fülöp Géza *Könyvtári viszonyok Magyarországon a két világháború között* című bevezető előadásában azt a művelődési és könyvtárügyi környezetet vizsgálta, amelyben Pável Ágoston tevékenykedett; Takács Miklós *Pável Ágoston könyvtári öröksége* címen könyvtárigazgatói eredményeiről szolt, Kuntár Lajos pedig a vele kapcsolatos eddigi ismereteinket egészítette ki. (*Néhány ecsetvonás Pável Ágoston portréjához.*) Muzeológusi munkásságát Gráfik Imre (*Pável Ágoston és a múzeum*) és M. Kozár Mária (*Pável Ágoston néprajzi fotói*) címen elemezte. Az emlékléssel egy időben e fotókból a könyvtár előadótermében kiállítás nyílt.

(F. G.)